

mâkul bulmaktadır (*Der³ ü te⁶ aruzî'l-⁶ akl ve'n-naql*, VIII, 359-535). Buna göre fitrat, "çocuğun iyilik ve kötülüğe, iman ve inkâra eşit derecede elverişli yaratılması" şeklinde anlaşılırsa bu takdirde onun dünyaya boş bir levha gibi geldiği kabul edilmiş olur ki bu görüş, fitratı öven ve onun devam ettirilmesini emreden âyetlerle (er-Rûm 30/30) ve hadislerle çatışır. Nitekim İbn Teymiyye'ye göre, fitrat hadisinin devamındaki, "... Sonra ebeveyni onu yahudi, hristiyan... yapar" cümlesinde "veya müslüman yapar" ifadesinin yer almaması, fitratın esas itibarıyla "İslâm" yahut en azından "İslâm'a yakınlık" anlamı taşıdığını gösterir (*a.g.e.*, VIII, 444-445). Ayrıca İbn Teymiyye, İslâm düşünce tarihi bakımından önem taşıyan bir yaklaşımla, insan fitratındaki çizginin Allah'ın dininin yani Allah'ın tanınması ve ikrar edilmesi yönünde olduğunu, çocuğun bu yönde gelişmesi için yeni şartların hazırlanmasına bile ihtiyaç bulunmadığını söyler. Çocuğun fitratında bulunan doğru çizgide yetişmesini engelleyecek olumsuz şartların ve âmillerin giderilmesi ve böylece onun fıtrî kabiliyetinin önünün açılması yeterlidir (*a.g.e.*, VIII, 453-455, 462-463). İbnü'l-Esîr'in fitratla ilgili görüşü de bu yöndedir (*en-Nihâye*, III, 457). İslâm dünyasında felsefî roman türünde yazılmış *Hay b. Yakzân* gibi eserler, insanın fitratı konusunda temelini Kur'an ve Sünnet'ten alan bu şekildeki iyimser felsefenin sonucudur (İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzân*, nâşirin mukaddimesi, s. 5-101).

Fitrat kavramına bağlı olarak, rüşd çağına erişmeden ölen çocukların âhiretteki durumu hakkında da değişik görüşler ileri sürülmüştür. a) Çocuk yaşta ölenlerin tamamının âhiretteki durumu Allah'ın dilemesine bağlıdır; çünkü eğer yaşasalardı ne yapacaklarını ancak Allah bilir. b) Müminlerin çocukları cennete girer, kâfirlerin çocuklarının durumu ise Allah'ın dilemesine bağlıdır. c) Müminlerin çocukları cennete, kâfirlerin çocukları cehenneme gider. d) Bütün çocuklar cennetliktir. e) Kâfirlerin çocukları cennet ehlinin hizmetçisi yapılır. f) Kâfirlerin çocukları imtihandan geçirildikten sonra cennete veya cehenneme girerler. İbn Abdülber çoğunluğun ikinci görüşü benimsediğini kaydeder (*et-Temhîd*, XVIII, 96-97). Fitrat kelimesini "İslâm" veya "hakkı kabule yakınlık, selâmet ve istikamet" mânâsında anlayanlar, genellikle müslümanların çocukları gibi kâ-

firlerin çocuklarının da cennete gireceğini söylerler. Ayrıca bu âlimler diğer bazı deliller yanında, fitrat hadisinin bir rivayetinde yer alan ve müslümanların çocukları gibi müşriklerin çocuklarının da fitrat üzere doğduğunu belirten ifadeyi (Buhârî, "Cenâ'iz", 92, 93; *Müsned*, V, 9) kendi görüşlerine delil gösterirler.

Müslümanların rüşd çağına ulaşmaması çocuklarına miras, mülkiyet, cenaze namazı gibi konularda büyükler uygulanan hükümler uygulanır. Gayri müslim çocuklarının tâbi tutulacağı hükümler tartışmalı olmakla birlikte âlimlerin büyük çoğunluğu dünyevî konularda bunları anne ve babalarının dinlerinden kabul etmiş ve savaş sırasında hayatlarının korunması dışında, haklarında gayri müslimler için belirlenmiş hükümlerin uygulanması gerektiğini söylemiştir; tarihteki uygulama da bu yönde olmuştur (ayrıca bk. ÇOCUK).

Fitrat, insanın hem ruhî hem de fizikî bakımdan yaratılıştan sahip bulunduğu temel özelliklerini ifade ettiğinden, estetik maksatlarla vücudun bazı bölümleri veya organları üzerinde yapılan, aslı yapıyı değiştirecek nitelikteki müdahaleler fitratı bozmaya yönelik davranışlar olarak kabul edilmiş, İslâm âlimleri konuyla ilgili hadisleri de göz önüne alıp bu tür müdahaleleri şer'î bakımdan sakıncalı görmüşlerdir. Ancak hangi ameliyelerin fitrata müdahale sayılacağı ve bunların hükümlerinin neler olduğu hususunda çok farklı görüşler ileri sürülmüştür (M. Osman Şübeyr, IV/9, s. 161-221).

İçinde fitrat kelimesinin yer aldığı diğer bazı hadisler de vardır ki bunlara farklı mânalar verilmiştir. Bu hadislerde beş veya on şeyin fitrat (veya fitrattan) sayıldığı bildirilmektedir. Bunlar sünnet olmak, etek tıraşı olmak, tırnakları kesmek, koltuk altı kıllarını gidermek, bıyıkları kısaltmak, sakalı uzatmak, misvak kullanmak, buruna su çekmek, parmak aralarını yıkamak, tahâretlenmek gibi daha çok dış görünüşle ve temizlikle ilgili hususlardır (Buhârî, "Libâs", 51, 63, 64, "İsti'zân", 51; Müslim, "Tahâret", 49-51, 56, "Şalât", 9). Bu hadislerde geçen fitrat kelimesine genellikle "âdet ve sünnet" anlamı verilmiştir. İbnü'l-Esîr bu kısa tarifi, "geçmiş peygamberlerin ve şeriatların üzerinde ittifak ettikleri, müslümanların yapmaları gereken dinî esaslar" şeklinde açıklar (*en-Nihâye*, III, 457).

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "ftr" md.; *Li-sânü'l-'Arab*, "ftr" md.; *Tâcü'l-'arûs*, "ftr" md.; *et-Ta'rifât*, "ftr" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "el-fitra" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "ftr" md.; Wensinck, *el-Mu'cem*, "ftr" md.; *Müsned*, IV, 162; V, 9; Buhârî, "Cenâ'iz", 79, 80, 92, 93, "Libâs", 51, 63, 64, "İsti'zân", 51; Müslim, "Kâder", 22-25, 49-51, "Cennet", 63, "Tahâret", 49-51, 56, "Şalât", 9; İbn Tufeyl, *Hay b. Yakzân* (nşr. Fârûk Sa'd), nâşirin mukaddimesi, Beyrut 1974, s. 5-101; İbn Hacer, *Fethü'l-bârî*, Kahire 1959, XII, 458-459; XIV, 295; Münâvî, *Feyzül-kadîr*, Beyrut 1972, V, 33-34; Nevevî, *Şerhu Müslim*, III, 146-148; XVI, 16, 270; Aynı, *Umdu'ül-kârî*, Beyrut 1348, XXII, 44; İbn Teymiyye, *Der³ ü te⁶ aruzî'l-⁶ akl ve'n-naql*, Riyad 1401/1981, VIII, 359-535; İbn Abdülber, *et-Temhîd*, Tivân 1987, XVIII, 57-141; L. Gardet, *Dieu et la destinée de l'homme*, Paris 1967, s. 333-334; Kerim Yavuz, *Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi*, Ankara 1982, s. 106-114; Beyza Bilgin, *İslâm'da Çocuk*, Ankara 1987, s. 17-27; M. Osman Şübeyr, "Ahkâmü cîrâhâti't-tecmîl", *Mecelletü's-Şer'ia ve'd-dirâsâti'l-İslâmiyye*, IV/9, Küveyt 1408/1988, s. 161-221; D. B. Macdonald, "Fitra", *JA*, IV, 627-628; a.m.f., "Fitra", *EI²* (İng.), II, 931-932.

HAYATI HÖKELEKLİ

FİTRAT, Abdürraûf

(1886-1938'den sonra)

Türkistan Cedidçilik hareketinin önde gelen fikir ve siyaset adamı.

Buhara'da doğdu. Ticaretle uğraşan bir ailenin oğludur. Medresede tahsil gördü. 1910'da Buharalı milliyetçilerin kurduğu Terbiyye-i Etfâl cemiyetince araştırmalarda bulunmak üzere gönderildiği İstanbul'da ilk eserlerini yayımladığı gibi Terbiyye-i Etfâl cemiyetinin bir şubesini de faaliyete geçirdi. Buhara'ya döndükten sonra öğretmenlik yapmaya başladı; aynı zamanda Genç Buharalılar'ın yayın ve teşkilât işlerinde çalıştı; 1917 yılına kadar da cemiyetin liderliği ni sürdürdü.

Buhara Millî Devleti'nin kuruluşu için çalışan reformcuların merkez komitesinde görev alan Fitrat ve arkadaşları Buhara emirine karşı Ruslar'la iş birliği yaptılar. Cemiyette Osman Hoca ile birlikte şiddetli mücadele taraftarı olarak dikkat çeken Fitrat, 1917 hareketlerinin sonuç vermemesi üzerine yeniden kurulan merkez komitelerinde görev yaptı ve cemiyetin programını hazırladı. Programı hukuk devleti temeli üzerine İslâmî bir görüşle hazırlanmış olması dikkati çek-

mektedir. 1918'de emîrin şiddetli takibi üzerine arkadaşları ile Taşkent'e geçti. Burada devrin milliyetçi-yenilikçi aydınlarını bir araya getirerek Çağatay Güringi'ni (sohbet cemiyeti) kurdu. Ahmed Yesevî, Ali Şîr Nevâî, Hüseyin Baykara ve Bâbü'r gibi meşhur şahsiyetleri tanıtarak Özbek dili ve edebiyatı üzerinde araştırmalar yapan cemiyet milliyetçi fikirlerin ocağı haline geldiyse de 1922'de Ruslar tarafından kapatıldı.

Ruslar'ın 2 Eylül 1920'de Genç Buharalılar'a yardım adı altında Buhara'yı zapt ve ilhak etmeleri üzerine Genç Buharalılar'ın kurduğu hükümetlerde (1921-1923) Eğitim ve Dışişleri bakanlığı yapan Fıtrat, yetmişmiş eleman sıkıntısına son vermek için yetenekli devlet memurlarının dış ülkelerde eğitilmesini sağlamaya çalıştı. Ruslar 1924'te milliyetçileri yavaş yavaş tasfiye edip Buhara Cumhuriyeti'ni lağv ve ülkeyi ilhak ettikleri için önce Taşkent'e, bir müddet sonra Moskova'ya, ardından yeniden Taşkent'e gönderildi. Fıtrat bundan sonra siyasî-ıdarî görev almayarak halkı eser yazmak suretiyle aydınlatmaya çalıştı. Yüksek okullarda Özbek dili ve edebiyatı hocalığı yaptı, 1928'de profesör oldu. Eserlerinde resmî Rus görüşlerine ters düştüğü için Rus makamlarının daima şüphesini çekti. 1937-1938 yıllarında yürütülen "halk düşmanlarını kitle halinde yok etme" harekâtında bölücü, burjuva milliyetçisi olarak suçlandı ve ölüme mahkûm edildi; 1938'den sonra da kendisinden bir daha haber alınamadı.

Fıtrat kendini İslâm dünyasının problemlerine adanmış bir fikir adamı idi. İslâm âleminin meselelerini medreseleri boşalmış, devlet otoritesi kalmamış, Rus işgaline uğramış olan kendi memleketi Buhara örneğinde inceledi. Kurtuluş için önce İslâm'ın temel kurallarına ters düşen taklide dayalı anlayışın terk edilmesini gerektiğini savunuyordu. Bir eğitimci olarak, cemiyetin bütün fertlerini İslâm'ın gerçek mânasını anlayacak şekilde eğitmeden tekrar eski günlere dönmeyi mümkün olamayacağını ileri sürmekte, eğitimin ıslahı için hem okulların hem de ders programlarının gözden geçirilmesini şart koşmaktaydı. Bilgi sahibi olmanın dünyevî ve uhrevî saadete vesile olacağını belirtirken bilginin akıl süzgecinden geçirilip doğrulandıktan sonra kabul edilmesi üzerinde duruyordu. Bu anlamda Batı'dan alınması gereken pek çok şey olduğunu, ancak Batı'nın körü körüne taklit edilmemesi

gerektiğini savunuyordu. Cemiyetin sosyal ilişkilerde köklü düzenlemelere muhtaç bulunduğunu da ifade eden Fıtrat, zenginliğin eşit dağılımı da dahil sosyalist fikirlerin benimsenmesini zaruri görmekte ve bunun İslâm ideolojisine ters düşmediğini söylemektedir.

Sosyal planda, aile içi ilişkilerde de reformların gerekli olduğunu söyleyen Fıtrat, ailede kadının mevkiinin yükseltilmesiyle başlayacak yeniden yapılanmayı zaruri görmektedir. Fıtrat'a göre İslâm cemiyetinin tekrar güçlenmesi, yaygınlaştırılacak bir eğitim yoluyla ruhî canlanma, çöküş döneminin müessesesi ve fikirlerini terk edip modern bir devlet ve cemiyet yaratacak siyasî ve içtimâî bir inkılâp gibi ikili bir metotla gerçekleştirilecektir. Ruhî canlanma yabancı hâkimiyetini kırıp bağımsızlığı kazanmak için gereklidir. Bağımsızlığa giden yolda cihadın her müslümana farz olduğunu da sık sık tekrarlayan Fıtrat bu sebeple panislâmci olarak nitelendirilmiştir.

Münâzara adlı eserinde din adamlarının, bilgilerinin yetersizliğinden ve İslâm'ı yanlış takdim etmelerinden dolayı şiddetle tenkit eden Fıtrat, İslâm dünyasının zayıflamasından din adamları ile medrese hocalarını sorumlu tutmaktadır. Ona göre, askerî alandaki yenileşme ile paralel gelişen savaş sanayiine karşı menfi tavır alarak İslâm cemiyetinin savunma imkânlarını kısıtlayan din adamları aynı zamanda Sünnî, Şîî, Zeydî ve Vehhâbî gibi birbirine düşman kamlara ayırdıkları cemiyetin mevcut gücünü de parçalamışlardır.

Arapça, Urduca ve Rusça da bilen Fıtrat edebî faaliyetlerine Farsça yazarak başlamış, daha sonra milliyetçilik fikirlerinin gelişme seyrine uygun olarak Türkçe'ye dönmüştür. 1920'li yıllarda Rus baskısının hafiflemesi üzerine millî yapıyı temellendirmeye çalışan Genç Buharalılar'a Türk dilinin güçlendirilmesinin millî iradeyi de destekleyeceği fikrini aşlayan Fıtrat, Mart 1921'de Buhara Cumhuriyeti Eğitim bakanı sıfatıyla Türkçe'yi resmî dil olarak ilân etmiş, 1928'de Özbek Devlet İlmî Şûrası idare üyeliğine seçilmiştir. Eserlerinde "Buharalı" imzasını kullanarak yeni yetişen neslin ve çağdaşı fikir adamlarının dikkatini vatan-millet sevgisine çekmeye çalışmış, Türkistan Cedîdçilik hareketinin önde gelen liderlerinden biri olarak temayüz etmiştir.

Eserleri. Edebiyatın her dalında örnekler veren Fıtrat'ın önemli eserleri şunlar-

dır: 1. *Münâzara* (İstanbul 1910). Hiciv ve tenkit ağırlıklı bir eser olup Farsça'dır. Kitap, Hacı Muîn Şükru'llah tarafından 1912'de Özbekçe olarak Taşkent vilâyet gazetesinde (*Tuzemni Gazit*) yayımlanmıştır. 2. *Beyânât-ı Seyyâh-ı Hindî* (İstanbul 1911). Farsça olan eser, 1913'te Mahmud Hoca Behbûdî tarafından Rusça'ya çevrilerek Semerkant'ta basılmıştır. 3. *Necât*. 4. *Aile*. 1915'te yayımlanan bu son iki eserde de dinî ve sosyal konulara yer verilmektedir.

Özbekçe sarf ve nahivle Nevâî'nin bazı eserlerini de yayımlayan Fıtrat'ın Çağatay Güringi'yi kurduğu yıllarda dinî-millî hislere hitap eden pek çok tiyatro eseri neşredilmiştir. Bunlar *Abu Müslim*, *Çın Süyüş* (gerçek sevgi), *Hind İhtilâlcileri*, *Oğuz Han*, *Temür Sağanası*'dir. Ayrıca 1924'ten sonra *Arslan*, *Ebü'l-Feyz Han*, *Halime*, *Leylâ ile Mecnûn-Ferhad ile Şirin* adlı eserleri Buhara'da sahneye konulmuştur. Buhara Müsiki Mektebi'nin de kurucusu ve müdürü olan Fıtrat'ın şiirlerinin bir kısmı *Millî Edebiyat* dergisinde yayımlanmıştır. En verimli devresini 1924'ten sonra yaşayan Fıtrat'ın, *Özbek Klasik Edebiyatı Numûneleri*, *Divânü Lugâti't-Türk'de Eski Türk Edebiyatı Numûneleri*, *Ömer Hayyam* adlı eserlerinden sonra Türk milletinin tarihteki haşmetini hatırlatarak ilerleme isteği aştığı "Ey Türkoğlu" adlı şiiriyle *Temür Sağanası* adlı piyesi Özbek millî ruhunda derin akisler uyandıran ölümsüz eserleridir.

BİBLİYOGRAFYA :

A. Zeki Velidî Toğan, *Bugünkü Türkîli Türkistan ve Yakın Tarihi* (İstanbul 1942-47), İstanbul 1981, bk. Fihrist; Baymirza Hayr, *Türkistan-Rusya ile Çin Arasında* (trc. Abdülkadir Sadak), İstanbul 1975; a.m.f., "Sovyetler Birliği'ndeki Türklüğün ve İslâmîliğin Bazı Meseleleri", *Türkistan*, sy. 3, İstanbul 1987; A. Benningsen — C. M. Quelquejay, *Stepte Ezan Sesleri* (trc. Nezih Uzel), İstanbul 1981, s. 55, 131, 193; S. A. Zenkovsky, *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık* (trc. İzzet Kantemir), İstanbul 1983, tür.yer.; H. Carrère D'Encausse, "Fıtrat", *El²* (İng.), II, 932-933; Taha Akyol, "Cedîdçilik", *DİA*, VII, 213. CEZMİ ERASLAN

FITRİYÂT

(الفطريات)

Aklın yaratılıştan sahip olduğu fikirler ve ilkelerle doğruluğu kesin ve zorunlu öncüllerin (zarûriyyât) bir bölümünü ifade etmek üzere kullanılan felsefe ve mantık terimi (bk. ZARÛRİYÂT).